

УДК 81'367:801.8'276.6

Т. І. Вавриюк

ФУНКЦІЇ ПИТАЛЬНО-ВІДПОВІДНИХ КОМПЛЕКСІВ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТАХ

Вавриюк Т. І. Функції питально-відповідних комплексів у науково-популярних текстах.

Стаття присвячена вивченню функціонального навантаження питально-відповідних комплексів у науково-популярних текстах. Досліджено, що питально-відповідні комплекси найчастіше реалізуються у фрагментах текстів науково-популярного стилю, що містять концептуально значущу інформацію.

Ключові слова: питально-відповідні комплекси, діалогічність, науково-

популярний текст, функція імітації діалогу, функція постановки проблеми, функція дефініції.

Вавринюк Т. И. Функции вопросительно-ответных комплексов в научно-популярных текстах.

Статья посвящается изучению функциональной нагрузки вопросительно-ответных комплексов в научно-популярных текстах. Исследуются вопросительно-ответные комплексы, которые чаще всего реализуются во фрагментах научно-популярного стиля и содержат концептуально значимую информацию.

Ключевые слова: вопросительно-ответные комплексы, диалогичность, научно-популярный текст, функция имитации диалога, функция постановки проблемы, функция дефиниции.

Vavrynyuk T. I. Functions of declarative and interrogative sentences in popular scientific texts.

The article focuses on the functional impact of declarative and interrogative sentences on popular scientific texts. The main function of above mentioned units imitates the dialogue between the author and the reader. As a result drawing reader's attention a certain feedback to the reader is created and author's communicative purpose to control the reader's thought is achieved. Amplification of interrogative sentences enhances the expressiveness of the popular scientific text and emotionally influences on the reader.

This research confirms the idea that the declarative and interrogative sentences can also perform the problem function in the text, which is usually presented by means of interrogative sentences. This feature of interrogative sentences to mark a new theme in a popular scientific text allows the reader to predict more accurately the disclosure of the topic and provides adequate and full understanding of the content.

In case the interrogative sentence refers to the scientific concept or notion, the clause that contains the answer gives in clear way the definition of this concept that promotes successful assimilation of information. So one can conclude that declarative and interrogative sentences in popular scientific texts have a function of definition. While implementing above mentioned functions declarative and interrogative sentences become a powerful dialogue tool in the popular scientific texts for improving its communicative effect.

This paper demonstrates that declarative and interrogative sentences are mostly used in such paragraphs of the texts which contain conceptually meaningful information, as well as parts that reveal considering and thinking about unresolved problems.

Key words: declarative and interrogative sentences, dialogue, popular scientific text, dialogue imitating function, problem function, definition function.

Важливою ланкою у процесі пізнання людиною дійсності є мисленнєвий комплекс «питання – відповідь», що являє собою єдність двох протилежностей однієї сутності: будь-яке питання реалізується реченням, логіко-змістову незакінченість якого компенсує відповідь. Як слушно зауважила Т. Мілевська, поза контекстом питальне речення втрачає комунікативний аспект і може розглядатися тільки в

раціонально-експресивному плані [6, с. 7]. Отже, питання – відповідь формує текстову одиницю, що має власні характеристики як з позиції відношення до контексту, так і з позиції взаємовідношення складових його елементів.

Категорія питальної модальності, зокрема й питально-відповідні комплекси були об'єктами ґрунтовних наукових розвідок (Н. Кондратенко [4], К. Кучереносов [5], Т. Мілевська [6], А. Стельмашук [7], С. Шабат [8]). Учені вказують на широке використання питально-відповідних комплексів у науково-популярних текстах як засобу діалогічності й експресивності. Так, скажімо, Т. Мілевська наголошує на здатності питально-відповідних комплексів формувати інтерес до об'єкта викладу, що створює сприятливі умови для розуміння. Дослідниця виділяє три функції питально-відповідних комплексів: функцію імітації діалогу, функцію постановки проблеми і функцію дефініції [6, с. 7].

Будучи структурно-семантичною єдністю, питально-відповідний комплекс є так званим монологічним питанням, яке привертає увагу читача чи слухача до повідомлення, що слідує за цим питанням і є відповіддю автора на поставлене ним же питання. Питально-відповідні комплекси сприяють розчленованому засвоєнню думки: *Як ми уявляємо собі тепер виникнення мови і мовлення в первісних олюднених істот на землі? Як і багато тварин, вони могли використовувати свої голоси для передачі звукових сигналів. Цього їх навчила сама природа* (1, с. 47).

Як свідчить опрацьований матеріал, питально-відповідні комплекси в науково-популярних текстах неоднорідні за своїми функціями і ступенем експресивності. Так само, як і риторичне питання, питально-відповідні комплекси створюють психологічну паузу, яка фіксує увагу читачів чи слухачів на моментах, важливих з погляду автора.

Спрямованість на адресата – неодмінна властивість науково-популярного тексту, що змушує автора зробити виклад і хід власних міркувань максимально доступними для потенційного читача, передбачити можливі репліки реципієнта, його заперечення чи нерозуміння окремих моментів викладу: *Чи були звукові сигнали первісних людиноподібних істот або вже просто людей односкладовими в нашому розумінні цього терміна? Відповідаючи на*

це запитання, спершу питаємо вас: які слова, наприклад, у телефонній розмові, краще сприймаються: односкладові чи багатоскладові? Навпевне, нема сумніву з тому, що краще сприймаються багатоскладові. Це констатується в теорії комунікації, яку було розроблено під час другої світової війни ХХ сторіччя (1, с. 47).

Такі питально-відповідні комплекси, на нашу думку, є імітацією діалогу автора з адресатом. У такому разі не лише встановлюється зворотній зв'язок з читачем через активізацію його уваги, а й реалізується комунікативна орієнтація автора на управління думкою читача. Саме роздум і формування позиції і є основною умовою ефективного наукового діалогу. Отже, питання в науково-популярному контексті є не лише засобом зацікавлення читача, а й своєрідним заклик до творчого пошуку – читач ніби стає співавтором відкриття, разом з автором сумнівається і перевіряє припущення: **Чи можна весь тривимірний об'ємний світ зобразити на площині в двох вимірах? Важко, але можливо.** Тут ми підходимо до початку живописного мистецтва, власне живопису й живописної графіки. Це мистецтво було властивим уже людям доби докам'яного віку (1, с. 49); У наших краях теж є наскельні зображення. Вони трапляються на півдні країни (Кам'яна Могила). Є вони на берегах Білого моря, у східному Сибіру і в Середній Азії. **Про що вони розповідають?** Сучасним людям важко збагнути весь «обсяг їхньої інформації». У цих наскельних зображеннях нас дивує те, що тварини на них подані дуже переконливо, цілком реалістично, а люди – часто цілком умовно, схематично (1, с. 49).

Експресивність науково-популярного тексту посилюється, якщо кілька питань у тексті об'єднуються у структурно-смыслову єдність, унаслідок чого створюється особлива стилістична фігура – ампліфікація: **Чим займалися ці доісторичні індоєвропейці? Чи були вони кочівниками-скотарями, чи осілими землеробами?** В історії народів відомі випадки, коли мова мешканців зовсім незначної за розміром території внаслідок їхнього виходу далеко за межі первісного перебування (в результаті їхньої експансії) поширювалася в багатьох країнах і витісняла звідти мови тубільного населення цих країн (1, с. 95); В історії людських суспільств можна спостерігати прогрес (рух уперед) і регрес (рух назад), але **чи можна**

констатувати прогрес і регрес в історії мов? Які зміни мов можна вважати прогресом, які регресом? Відповідаючи на ці запитання, ми змушені сказати, що ці поняття – прогрес і регрес – не мають сенсу в історії мов (1, с. 99).

Ампліфікація питальних речень сприяє смисловій конденсації й логічному увиразненню думки, породжує певний тон мовлення, завдяки чому допомагає емоційно вплинути на читача. За допомогою діалогізованих питально-відповідних комплексів розширюється суб'єктний план подання інформації: в адресованості тексту матеріалізуються й уявлення про прогнозованого адресата, і стиль викладу матеріалу автором, і специфіка цього викладу, зумовлена екстралінгвальними особливостями наукової комунікації.

У досліджуваних науково-популярних текстах виділяємо питально-відповідні комплекси, що являють собою діалогічні єдності: *Скільки мов на землі? Вважають, що приблизно п'ять тисяч (3, с. 9); Який же він, цей папірусний аркуш? Він має ніжний світло-бежевий колір і красиву сітчасту поверхню (3, с. 40).*

Питально-відповідні діалогічні єдності відзначаються тим, що питання і відповідь настільки пов'язані між собою тематично і синтаксично, що втрачають смислову і синтаксичну самостійність. З їх допомогою автор (науковець) демонструє перед аудиторією хід своєї думки, роздумів, залучаючи до цього процесу читачів.

Деякі науково-популярні тексти містять поєднання кількох питально-відповідних комплексів, що створює ефект розгортання дискусії, зіставлення суперечливих думок. Автор за допомогою такого прийому залучає читача до мисленнєвого процесу: *А що у нас означає слово макулатура? Це – «усякий брудний папір, паперові відходи». Як же помирити колишню пляму і сучасні непотрібні папери? А ось як. Коли книжки почали друкувати, а не переписувати, то з'явився і друкарський брак – нечітко або брудно видруковані аркуші, поплямлений папір. Цей друкарський брак і дістав назву макулатура (3, с. 32); Що «звучить» у вашому домі? Радіо, телефон, телевізор, магнітофон. Що «працює» на вас? Полотер, пилосос, міксер, навіть термос, який тримає для вас гарячий чай чи суп, – і той «працює» на вас (3, с. 87).*

Питально-відповідні комплекси реалізуються також у формі діалогів, що наближає науковий виклад до оповіді, надає йому

невимушеності і безпосередності: *А скільки комах живе на землі?*

– Їх є сто мільйонів видів! Це тільки видів, а самих комах? Уявити важко: адже кожен вид налічує, мабуть, мільйони представників. Добре, що вони маленькі. Інакше нам би жити не було де.

– А хто і коли давав їм назви, цим мільйонам? Чи вони так і живуть без назв?

Кажуть, що людина, скільки вона живе на землі, стільки й дає назви всьому, що є навколо неї (3, с. 101).

Як бачимо, автор використовує спеціальний стилістичний прийом, ґрунтований на свідомому вживанні спеціальних нетипових для наукового писемного мовлення засобів, що активізують увагу читача, формують інтерес до об'єкта викладу.

Отже, питально-відповідні комплекси у функції моделювання діалогу порушують монотонність монологічного тексту, попереджають можливі сумніви читача, прогнозують його реакцію.

Питально-відповідні комплекси можуть виконувати також функцію постановки проблеми, допомагаючи авторові науково-популярного тексту здійснювати виклад так, щоб читач брав безпосередню участь у розумових операціях, спрямованих на висвітлення цієї проблеми. Проблема здебільшого формулює питальне речення комплексу: ***Чи справді санскрит давніший за всі інші індоєвропейські мови?*** У зв'язку з цим сумнівом виникла ідея про існування найдавнішої дописемної індоєвропейської мови, або прамови, праматері всіх відомих індоєвропейських мов (1, с. 89); ***Чи була колись в найдалекіші часи в людства одна мова?*** Так могло бути лише тоді, коли людей було ще дуже мало, і всі вони жили десь недалеко одні від одних, у якійсь одній країні. Вчені називають таку можливість моногенезом людства і моногенезом його мови (1, с. 117).

Презентуючи наукову проблему, питальні речення можуть виступати у функції назви наукової статті. При цьому відповіддю на заголовок-питання може бути як частина, так і вся стаття. Здатність питальних речень маркувати нову тему в науково-популярному тексті дає змогу читачеві точніше спрогнозувати розкриття цієї теми і створює передумови для адекватного й повного розуміння змісту. Наприклад: ***ЧИ РОЗМОВЛЯЮТЬ ТВАРИНИ?***

Як це було чудово в старовинних казках, у яких люди розмовляли з тваринами і навіть із рослинами, а тварини розмовляли між собою!

(1, с. 190);

ХТО У СВІТІ НАЙСИЛЬНІШИЙ?

– Серед тварин чи серед людей?

– Серед тварин. Одразу й не скажеш...

А й справді, хто найсильніший? (3, с. 100);

ЧИ ХОВАЄ СТРАУС ГОЛОВУ В ПІСОК? (3, с. 134);

ХТО ГЛИБШЕ ПІРНАЄ? (3, с. 105).

Питальні речення в заголовках тісно пов'язані з подальшим текстом композиційно і змістовно, тому такі утворення зараховуємо також до питально-відповідних комплексів.

Питально-відповідні комплекси в науково-популярних текстах можуть виконувати функцію дефініції: питання називає наукове поняття чи проблему; частина, яка містить відповідь, у доступній формі дає аргументоване тлумачення цього поняття, що сприяє засвоєнню інформації: **Що ж таке теорія аглютинації?** Згідно з цією теорією, в найдавнішому стані мов ще не було слів з їхніми граматичними формами (закінченнями відмінюваних слів), а були тільки «голі» корені, які потім стали поєднуватися з частинками, за змістом рівнозначними особовим закінченням дієслів та відмінковим закінченням іменників (1, с. 84); **А звідки взялася дата?** Слово датурм взяли з латинської мови італійські рахівники. Означало воно «дане». Цим словом вони позначали строк сплати боргу. Пізніше ним називали будь-який строк. Ми називаємо цим словом час, коли відбувалася певна подія (3, с. 33). У наведених питально-відповідних комплексах розкривається, уточнюється значення наукових понять. Якщо питання такого комплексу представляє поняття чи термін, то відповідь, що слідує за питанням, пояснює це поняття через об'єкти позамовного характеру.

У текстах науково-популярного підстилю реалізуються питально-відповідні комплекси найчастіше у фрагментах, що містять концептуально значущу інформацію, а також при міркуваннях, роздумах над нерозв'язаними проблемами. Питальні речення в комплексах є провісниками нової інформації для реципієнта. Наприклад: **А скільки комах живе на землі?**

– Їх є сто мільйонів видів! Це тільки видів, а самих комах? Уявити важко: адже кожен вид налічує, мабуть, мільйони представників. Добре, що вони маленькі. Інакше нам би жити не було

де (3, с. 101);

Чому бідну смородину так погано назвали?

– *Вам здається, що це хороша назва? Ану пригадайте, які слова мають схожий корінь. Пригадали? Сморід, смердіти, смердючий... Бр-р... Які неприємні слова!* (3, с. 193).

Отже, важлива функція питальності – спонукати співбесідника з'ясувати чи уточнити реальність факту, тобто повідомити те, чого ми не знаємо зовсім або знаємо недостатньо. Це означає, що основне призначення питальних речень у складі питально-відповідних комплексів – спрямувати наявного чи уявлюваного співбесідника на сприйняття відповіді, яка буде подана в другій частині комплексу.

Питально-відповідні комплекси сприяють невимушеності викладу інформації, наближають її до передбачуваної аудиторії. У структурі комплексу питальні речення відіграють важливу роль у виконанні комунікативного завдання, допомагають реалізації стилетворчого принципу науково-популярного викладу – принципу доступності й наочності.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
2. Гуйванюк Н. В. Питальні речення в сучасній українській мові / Н. В. Гуйванюк, С. Т. Шабат. – Чернівці : Руга, 2000. – 66 с.
3. Коваль А. П. Життя і пригоди знайомих незнайомих : Розповіді про мову : [для мол і серед. шк. віку] / А. П. Коваль. – К. : Веселка, 1990. – 215 с.
4. Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Кондратенко. – О., 2001. – 16 с.
5. Кучереносов К. Е. Вопросительное предложение и диалог вопросно-ответного типа в русском языке (структурно-прагматическая и функциональная характеристика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / К. Е. Кучереносов. – Киев, 1988. – 24 с.
6. Милевская Т. Е. Средства выражения речевого контакта в русском языке (Вопросно-ответный комплекс в научно-популярных произведениях) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. Е. Милевская. – Л., 1985. – 16 с.
7. Стельмашук А. Диалогизация и способы ее реализации в различных речевых сферах современного русского языка (художественная и научная проза) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. / А. Стельмашук. – Санкт-Петербург, 1993. – 34 с.
8. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015 р.